

*Олена Хобта*

## **ДРУГА ХВИЛЯ НАЦІОНАЛЬНОГО ВІДРОДЖЕННЯ В ОДЕСІ (1917-1919 РР.)**

**(за матеріалами преси)**

Із поваленням самодержавного ладу в Росії, 27 лютого 1917 р., відкрився шлях до національного самопізнання всіх народів, які складали велику Російську Імперію. Розпочалась друга хвиля національного відродження початку ХХ ст. і на українських землях. Перший етап почався після революційних подій 1905-1907 рр., коли засновувались українські організації і товариства, що з початком Першої світової війни в 1914 р. були знищені воєнною владою. Найважливішим осередком для української громади Одеси вважалася «Просвіта», яку очолював І. М. Луценко. «Просвіта підняла дух українців, почуття їх національної і людської гідності, підвищила інтерес до свого народу, до своєї культури і літератури, що стало вже для всіх очевидним, зростила в Одесі українське громадянство...» [1, 35]. Важливу роль у розвитку української культури в місті відіграли «Одеський Український Клуб», створений 10 лютого 1910 р., та «Українська Хата», заснована 4 квітня 1911 р. Їхня діяльність, хоча й не стосувалася політичних зрушень і обмежувалась культурною працею, усе ж постійно викликала роздратування у місцевої влади, їй чинили різні перешкоди. Радянська історія називала членів цих товариств «небезпечними націоналістами», основною метою яких стало здобуття «монопольного права на експлуатацію трудящих мас» [Див. 2].

«На початку березня 1917 р. в Україні починається бурхлива діяльність, спрямована на національне відродження» – так звучать рядки багатьох досліджень, присвячених новим політичним зрушенням у нашій історії [3]. У свідомих українців, як пише «Українське слово», «освічених братів, які стояли на сторожі, терплячи муки і знущання,

переслідування, за те, що стерегли землю українську од хижаків» (1917. – № 2), з'явилася надія на припинення тривалої перерви у національному житті, розпочатої ще 1654 р. Друга хвиля національного відродження вже мала велику перевагу, скориставшись здобутками першої російської революції, – український елемент поступово розвиваючись, засвідчив свою силу на політичній арені. Виступ українських партій російські ідеологи зустріли досить недоброчинливо. Наприклад, кореспондент «Одесского листка» П. Новий наголошував на тому, що підняття суто національного питання є «несвоечасним» [4], називаючи українців, які виступали за самостійну роль у виборчій кампанії, – «націоналістами-фанатиками», «вузькими націоналістами», з якими не можна домовитись. Слово «націоналізм» цього часу в Одесі звучить осудливо.

В. Винниченко не випадково вважав, що за становищем преси у суспільстві й загальної кількості передплатників можна визначити «міру пробудження чуття української маси» [5]. Національна періодика впродовж 1917–1919 рр. активно розвивалася. Свідома інтелігенція, яка раніше не мала політичної змogi сповідувати ідеї незалежності і втілювати ці розміркування у часописах, із захопленням взялася до справи. «З кожним днем шириться мережа української преси, поширюється її об'єм і завдання. З шести органів, що виходили напередодні революції, зростає вона до 106 органів, досягаючи на 1918 р. 212 пресових органів» [6].

З 1917 р. українська преса в Одесі досягла такої кількості, якої ніколи не мала досі. За три роки з'явилось дев'ять національних періодичних видань: «Українське слово», «Салдатська думка», «Український виборець» – 1917 р., «Рідний курінь» – 1917–1918 рр., «Вільне життя», «Запорожець», «Херсонщина», «Чорноморська хвиля» – 1918 р., «Нові шляхи» – 1919 р. Варто відзначити, що досі, за всю історію одеської журналістики, побачило світ лише три україномовних часописи: у 1906 р. – два номери газети просвітян, яку мусили випускати під різними назвами через арешти і заборони (перше число мало назву «Народное дело», а друге «Народна справа») [7]; у лютому–березні того ж року вийшло п'ять номерів «Вістей»; у 1915 р. три номери місячника «Основа» – вісника письменства, науки і громадського життя.

Національно-політичні обставини уможливлення самобутнього розвитку нації для більшості одеських журналістів символізували на початку ХХ ст. «воскресіння» України. Так, Петро Шелест, співробітник «Українського слова», у поезії «Христос воскрес» наголошував: «З рабства воскресають і встають народи до волі... Воскресла і Україна з руїн, з хаосу, з небуття вийшла вона, як зоря поранкова з туману, свіжа і молода. Ми, як і перші християне, ми, навіч, бачимо день воскресіння нашого народу!» (1917. – № 2. – С. 1). Однак співробітник «Вільного життя» Причепа мав інший погляд, вважаючи: аби вільно й щиро лунало «Вже воскресла», треба спочатку врятувати Україну, до того ж часу співатимемо «Ще не вмерла, але ледве-ледве животіє» (1918. – № 70).

Одним з найактивніших публіцистів одеської періодики 1917–1919 рр. був лікар Іван Ліпа, колишній член «Просвіти» та «Української хати», батько відомого письменника Юрія Ліпи. У статті «До українського народу» він підкреслив думку про понадстолітній «сон рідного народу» – як культурний так і національний: «Старий царський уряд тебе придушив, пригнітив, зробив тебе невидючим, окутав тьмою. І заснув ти на цілі століття» [8]. М. Міхновський вважав цей рабський «сон» основною причиною культурної відсталості: «І так ми некультурні. І це, безперечно, правда: наша нація некультурна. Власне, культурність її історична, бо вона завмерла на тім ступені, на яким вона була ще в XVII віці» [9].

Одеська національна періодика від початку зародження завзято відстоювала думку про автономію України, бо «український народ посідає велику землю... ні один народ в Європі, крім москалів немає такого великого обшару. Ти складаєш одне тіло, одну душу, даєш людськості одну своєрідну культуру» [10], – писав І. Ліпа. Журнал «Українське слово» розповів про українське віче в Одесі, яке відбулося 19 березня 1917 р. і зібрало понад 700 осіб, серед ухвалених резолюцій була й така: «Звернутися до Тимчасового уряду, до Ради робітничих і селянських депутатів у Петербурзі, до Центрального Комітету Всеросійської Селянської спілки із закликом підтримати постулат національно-краєвої автономії України» [11].

Не менш важливою темою для обговорення і цілеспрямованих дискусій в українській пресі стало розвінчування справжніх намірів російських шовіністичних партій стосовно автономії України. Якщо у 1917 р. це були протести супроти певної політики Росії загалом, то у 1918 р. стало зрозуміло, що основна небезпека загрожує з боку більшовиків. Закономірно і пророче Іван Липа застерігав: «Ще тільки бростинка, тільки пуп'янок свободи з'явився на твоїй землі, а вже гусінь ненажерлива підлазить до його. Вороги твої уже починають гуртуватись на твоїй землі. Уже закладають різні московські організації. Пруть навпростець, не питаючи тебе, хазяїна землі своєї. Ти вимагав для України признання її вільною од Московщини, а вони знову хочуть одягти тебе в рабське вбрання» [12]. Основною прикметою ворогів всього українського, на думку автора, є небажання, навіть в українській оселі, розмовляти українською мовою: «Вони прийдуть до тебе, вступають до твоєї хати, обіцятимуть тобі різні вольності, і одного тобі не дадуть – право самостійно володіти своєю землею, великою Україною. А пізнаєш ти їх лише тому, що вони будуть говорити до тебе не твоєю, а московською мовою...». На адресу народних поборників незалежності й демократизму в Україні звучало чимало погроз; так, 1918 р. на сторінках «Вільного життя» оглядач Пролов помістив занотований ним виступ оратора на більшовицькому мітингу, який закликав зніщити всі українські спілки, Центральну Раду і взагалі всіх, хто проявляє український націоналізм, бо «революція в опасності» (№110).

Одеська інтелігенція на шпальтах періодики активно захищала і пропагувала українську мову й культуру, виступала за розвиток рідної школи й націоналізацію освіти, «щоб народ наш не калічив свого духа, а приймав світло всесвітньої науки у відповідних національних формах», як писав І. Стещенко, голова Українського товариства, заснованого з метою поширення рідної мови в навчальному процесі. На цю думку звернула увагу й редакція «Вільного життя», зокрема, у статті «Світовий скандал» підкреслюється той дикий факт, що в Україні немає місця для українських гімназій, тоді як у Франції їх декілька (№111).

На сторінках одеської періодики знайшла відображення і діяльність такої організації, як «Товариство єднання націй Росії», заснованого в 1909 р. з метою взаємного пізнання та згуртування у справі досягнення реальної незалежності. Товариство видавало свій часопис «Народы и области», що згодом був заборонений. Українці брали активну участь у створенні часопису. Скажімо, С. Янчуренко у статті «Україна на чолі недержавних націй» висловив думку, що українці як найбільша нація могли б очолити цей процес. Часопис «Українське слово» з захопленням повідомляв про велике зібрання грузинських соціал-федералістів у Баку і в Тифлісі, які постановили домагатись, щоб Росія стала федеративною республікою, де б Грузія здобула автономію. Водночас одеська газета з обуренням виступила проти публікації «Киевской мысли», де журналісти національні вимоги пригніченої грузинської нації назвали «войовничим націоналізмом»; автори «Українського слова» логічно ставили запитання: неже й інші «нечисленні нації Росії, хіба вони не бажають собі життя й долі?».

По суті, періодика була, якщо й не єдиним, то найефективнішим засобом впливу на народні маси, які в «друкованому слові, в світлі розумової свідомості шукали висвітлення, зміцнення, узаконення своїх вибухливих настроїв», як наголошував В. Винниченко [13]. Народ позбувся кайданів царизму, але опинився «без керма і вітрил», «як паралітик на роздоріжжю» [14], інколи не знаючи, як жити і куди далі прямувати. На той час лише правильно продумана й організована «передвиборча кампанія» могла вирішити, за якою партією піде народ. Одеські журналісти розуміли це і намагалися вказати гідні шляхи. С. Янчуренко застерігав не покладати всі надії на стихію, мовляв, на революційній хвилі й національні потреби проясняться, «впливуть перед духовні очі всього народу». Кореспондент «Українського слова» зауважував: «Селянину вдесьтиро приступніше гасло „земля“, ніж „воля“. Несвідомий селянин не розуміє, що таке воля України» [15]. Автор вважав, що усі партійні робітники повинні всіма можливими засобами роз'яснювати народові значення й переваги українського гасла.

Проблема політичного усвідомлення українства, порушена у цій статті одеського українського часопису, виявилася однією з найбільших і найвагоміших ідейних перешкод, внутрішньою проблемою нації, через яку національне відродження 1917–1919 рр. завершилося політичною поразкою. Пріоритети, висунуті більшовиками – головними супротивниками молодого УНР, виявилися ближчими й зрозумілішими для народу. У центрі всіх політико-національних перипетій залишився придушений століттями визиску бідний мужик, якому влада Рад обіцяла все, про що він мріяв – землю і владу. Це можна назвати першою причиною невдалого фіналу виступу національного елементу. Українська національна інтелігенція, яка виношувала ідею автономності віками, так зраділа можливості творити її і говорити про це, що випустила з уваги інший бік справи – практичний та економічний, який привабив би звичайного українця, далекого від національних ідеалів. Тим паче, коли врахувати думку М. Махновського про «спо-вільнений» національний розвиток еліти («У нас на Україні націоналізм дуже припізнівся: наша нація виключаючи небагатьох переважно із інтелігенції, не національна» [16]), що було другою причиною. А третьою став наш природний український острах виступити проти, як писав Д. Донцов: «Ми приймаємо чуже володарне „знаю“ тому, що нам страшно виробити своє, що ми воліємо зостатися з нашою „красою“, лишивши чужинцям їх силу» [17].

Після прийняття III Універсалу Центральна Рада уклала угоду з головним командуючим Румунським фронтом генералом Щербаковим про спільні дії проти більшовиків, які в цей час послали революційну пропаганду серед військових частин Центральної Ради. Тоді ж більшовики інтенсивно створювали спеціальні газети призначені для солдат свого ідеологічного противника; чому процесу, як засвідчили історики («партія надавала особливої уваги»). Розгортання друкованої пропаганди було організоване так, щоб охопити якомога ширші маси [18]. Коли настав вирішальний момент у боротьбі більшовиків із Центральною Радою,

розпочатий повстанням робітників заводів Одеси на чолі з прибічниками майбутніх соціалістичних перетворень, українські організації зазнали поразки. Таким чином 14 січня 1918 р. в місті була проголошена влада рад.

Тож відступила назад, поринула в історичний океан надій друга хвиля національного відродження; доводилося знову набирати сил, гартувати свідомість і чекати ще однієї історичної нагоди. Розглядаючи проблеми української ментальності, прагнучи не тільки розгадати національну душу, але й розпізнати корені багатьох невдач, наші вчені неодноразово визнавали: «Українець підкоряється лише зі страху знищення, йдучи за інстинктом життя» [19]. Хто знає, чи повинні ми дякувати тому інстинкту, що існуємо взагалі, чи винити його, що існуємо саме так.

#### БІБЛІОГРАФІЯ

1. Україна: становлення незалежності: У 3 ч. – Одеса, 1993. – Ч. 3. – С. 35.
2. Коновалов В. Красный флаг над Одессой. – Одесса: Маяк, 1977. – 254 с.
3. Тернопільський Ю. Українська преса з перспективи 150-ліття. – Джерзі-Сіті, 1974. – С. 28.
4. Одесский листок. – 1912. – № 62.
5. Винниченко В. Відродження нації. – К. : Політвидав Ук., 1990. – Ч. 1. – С. 77.
6. Животко А. Історія української преси. – К. : Наша культура і наука, 1999. – С. 257.
7. Самойлов Ф. О., Скрипник М. О., Яременко О. Т. Одеса на зламі століть (кінець XIX – поч. XX ст.). – Одеса: Маяк, 1998. – 232 с.
8. Українське слово. – 1917. – № 2.
9. Міхновський М. Самостійна Україна // Націоналізм: Антологія. – К.: Смолоскип, 2000. – С. 154.
10. Українське слово. – 1917. – № 2.
11. Там само. – С. 8.
12. Там само. – С. 3.
13. Винниченко В. Відродження нації. – С. 79.

14. Вільне життя. – 1918. – № 111.
15. Українське слово. – 1917. – № 2. – С. 7.
16. Міхновський М. Націоналізм – всесвітня сила // Націоналізм: Антологія. – К.: Смолоскип, 2000. – С. 159.
17. Донцов Д. Ідеологія чинного націоналізму // Націоналізм: Антологія. – К.: Смолоскип, 2000. – С. 196.
18. Карамішев В. А. Советская военная печать в годы иностранной военной интервенции и гражданской войны (1918–1920 гг.): Автореф. дис. канд. ист. наук. – М., 1955. – С. 5.
19. В. Храмова. До проблеми української ментальності // Українська душа. – К.: Фенікс, 1992. – С. 19.